

P. L. Berger, T. Luckmann

DRUŽBENA KONSTRUKCIJA REALNOSTI

Družbena konstrukcija realnosti je knjiga, ki je prvič izšla v ZDA leta 1966. Šestdeseta leta so bila v ameriški sociologiji zaznamovana z zavračanjem Parsonsove funkcionalistične šole, ki je dominirala v desetletju pred tem, hkrati z vzporednim iskanjem novih teoretskih pristopov. Razpadajoči monopol minotavrovega labirinta, kot so študentje jezno poimenovali Parsonsove številne klasifikacije in neologizme, je seveda pomenil konjunkturo na področju sociološke teorije in ponujal priložnost, da se pristopi, odrinjeni na obrobje sociološkega zanimanja, uveljavijo in preizkusijo v središču stroke.

Tako lahko osnovni motiv za nastanek Konstrukcije vidimo v prizadevanju Luckmana in Bergerja, da bi Shutzovi fenomenologiji dala sociološki izged in jo pripeljala v središče sociološkega dogajanja. Običajno se nova teoretska paradigma uveljavlja na način, da pokaže, v kolikšni meri je pristop zmožen naslavljati vsa temeljna vprašanja stroke in hkrati, da jih je zmožen reševati učinkoviteje kot predhodni pristopi.

Prvo poglavje knjige – *Temelji znanja* – je posvečeno interpretaciji Shutzove fenomenologije, zgoščeni okrog dveh ključnih vzvodnih pojmov: realnosti in znanja. Realnosti v pravem fenomenološkem pomenu kot neponovljive in enkratne ireduktibilne sfere ni mogoče združiti s sociološko tradicijo. Zato Luckmana in Bergerja zanima tipiziran in objektiviziran del družbene realnosti, to je tista realnost, ki jo je sociologija po Durkheimu poimenovala z družbenimi strukturami.

Mnogi jima priznavajo, da sta s svojo razpravo iz sociologije znanja, kot se glasi podnasov knjige, naredila velik korak na tem področju, saj naj bi jima uspelo sociologijo znanja pripeljati iz obrobja v središče sociološkega zanimanja. Vendar jima je to uspelo na račun same sociologije znanja, z razširitvijo njenega ključnega pojma – znanja. Pod znanje ne štejeta le teoretske misli ali zgodovine idej, pač pa vse, kar v družbi velja za znanje. To pa zajema vse – od znanstvenih spoznanj do življenjskih pravil in receptov vsakdanjega življenja, vrednot, mitov in verovanj. Posledice tako razširjene opredelitve znanja so dvojne narave. Na eni strani se njuno znanje na moč približa tistemu, kar bi klasika imenovala 'družbena zavest'. Njuna raziskava vzajemne odvisnosti znanja in družbene realnosti potemtakem ni nič drugega kot osrednja tema, na kateri je zrastle in še vedno stoji sociologija: kaj povezuje človeške družbe, funkcionalna delitev dela ali skupnost vrednot in verovanj, avtoriteta oblasti ali vzajemnost interesov? Koliko k obstoju družb prispeva akter s svojim zavestnim ravnanjem in koliko družbene strukture? Kako prepričljivo razložiti nenavadno simbiozo med represivno normativnostjo struktur in osvobajajočo avtonomijo zavesti, ki zaznamuje vsako stabilno družbo?

Vendar pa je prav ta razširitev dvomljiva usluga sociologiji znanja. Kaj je ob tako široki definiciji znanja njen specifični predmet raziskovanja? Ali to ne pomeni, da s predmetno razširitvijo sociologija znanja izgubi svojo identiteto ter se zlije s sociološko teorijo? Vprašanja so retorična in moj odgovor pritrdilen. Berger in Luckman sta sociologijo znanja porabila za vstop v sociološko teorijo. Tisto, kar jima je služilo kot vstopnica, je bil na eni strani pojem znanja, ki sta ga ustrezno razširila, tako da sta z njim zajela vse, kar šteje pod družbeno zavest. Na drugi strani pa sta od nje prevzela raziskovalni program – analizo razmerja med mislijo in strukturo – ter ga preinterpretirala kot di-

alektično zvezo med realnostjo in znanjem. To jima je omogočilo, da sta povezala oba ključna pojma Shutzove fenomenologije z osrednjim problemom sociološke teorije. S tem pa sta hote ali ne hote ukinila sociologijo znanja kot posebno sociološko disciplino.

Knjiga predstavlja preizkus fenomenološkega pristopa na osrednjem terenu sociološke teorije: kaj ima novega povedati, kako se loteva razlage človeškega ravnanja, razpetega med posameznikovo zavestjo in družbenimi strukturami? Odgovora ni mogoče najti na eni izmed obeh strani: človeškega ravnanja ni mogoče razložiti samo ob pomoči vpliva struktur niti ga ni mogoče zvesti na psihološke mehanizme. Rešitev problema je za Luckmana in Bergerja v njegovi ustrezni postavitvi: že v začetku je treba izhajati iz vzajemne odvisnosti družbenih struktur – realnosti, in njihove refleksije – znanja. To izhodišče vsekakor ni novo. Teoriji preostane, da pokaže na mehanizme te vzajemnosti ter z njihovim izčrpnim opisom in razčlenitvijo podkrepi izhodiščno hipotezo. Osredotočenost na vprašanje KAKO odseva tudi naslov knjige: govor je o konstrukciji, sestavljanju realnosti.

Osrednji argument je prikazan v dveh poglavjih o objektivni in o subjektivni realnosti. Tema je izvor institucionalizacije, osnovni problem pa, kako dvigniti fenomenološko metodo, njeno mehaniko vsakdanjega življenja, ki je utemeljena na ravni neposredne interakcije med dvema posameznikoma na makrosocialno raven, raven institucij. Kot hevristični pripomoček služi bajka o začetku sveta, ki pokaže, kako se skozi neposredne interakcije dveh posameznikov tvorijo vzajemne tipizacije ravnanj. Vzajemne tipizacije prerastejo v družbene institucije šele s prihodom novih generacij, ki se ob prihodu soočijo tako z že izdelanimi rutinami prejšnje generacije kot z njeno zahtevo, naj se tipizacije sprejmejo kot napotilo, po katerem je treba uravnovati svoje ravnanje. Institucije so torej rezultat dveh procesov, procesa tipizacije interakcijskih vzorcev in procesa objektivacije tj. prenosa teh vzorcev na mlajše generacije, ki jih doživljajo kot objektivno samoumevno danost. Institucije, ki bi temeljile na neposredni interakciji samo v svojem izvoru, bi že ob prvem prenosu izgubile organsko povezanost z vsakdanjim življenjem ter se s tem otresele njegovega vpliva. Zato na tem mestu vstopijo vloge, prek katerih je vzpostavljena trajna zveza med vsakodnevno interakcijo konkretnih posameznikov ter institucijami. Institucije namreč živijo in funkcionirajo prek vlog, te pa sestavljajo slehernikov vsakdan.

Tako kot je objektivna realnost tesno prepletena s subjektivnostjo vsakdanjega odnosa, tako je subjektivna realnost oblikovana po meri institucij skozi proces socializacije. S tem je pojasnjena temeljna dialektika, ki obvladuje odnos med realnostjo in znanjem: tako (institucionalna) realnost kakor (njena refleksija) znanje se medsebojno nenehno pogajata skozi neposredno interakcijo konkretnih posameznikov, ki je mesto neprestanega porajanja tipizacij, njihovega prenosa, učenja vlog in njihovega izvajanja. S tem je argument sklenjen in poslanstvo končano: fenomenološki pristop ima s svojo osredotočenostjo na analizo samoumevnih struktur vsakdanjega življenja pomembno vlogo pri pbravnavi temeljnih vprašanj sociološke teorije.

Ce je nesporno, da je z Družbeno konstrukcijo realnosti fenomenologija pridobila sociološko legitimiteto, pa še vedno ostaja odprto vprašanje, kaj in koliko je s tem pridobila sociološka teorija. Sama analiza izvora institucionalizacije ne prinaša posebnih novosti. Vzajemne tipizacije interakcijskih vzorcev je mogoče razumeti kot proces strukturiranja odnosov, pri čemer je potek tega procesa v prvem primeru le na videz bolj jasen kot v drugem. Na mesto objektivizacije pa tudi sama avtorja hitro postavita proces legitimizacije in ga do-

polnita z analizo psiholoških mehanizmov. Luckmannov in Bergerjev pristop ima nekaj prednosti in mnogo težav. Slednje izvirajo iz neobdelanega problema agregacije: v knjigi ne najdemo prepotrebne diskusije o tem, kako se vzajemne tipizacije zlagajo, sestavljajo v družbene institucije. Brez te analize ostaja nejasno, ali institucije sestavljajo vsakršni tipizirani vzorci, ali pa so izmed mnogih izbrani le nekateri. Kako naj si brez tega razlagamo nastanek posameznih institucij, še zlasti tistih, ki jih radi negativno vrednotimo, kot npr. nedemokratske politične institucije, država in njeni represivni aparati ipd., ko pa nas Konstrukcija prepričuje, da je izvor institucij v nediferencirani družbeni situaciji, v kateri se vzajemne tipizacije oblikujejo kot pragmatična poenostavitve vsakodnevne prakse in se vzdržujejo s pomočjo navad? Hevristična bajka, ki uvaja ta argument, ima prednost, da je prepričljivejša kot suhoparni argument, žal pa ne daje opore za sistematično analizo institucionalizacije. Ta pomanjkljivost ima za knjigo hude posledice, saj omaga ravno na točki, ki jo je v naslovu obljubila elaborirati. Družbena konstrukcija realnosti namreč dviguje radovednost glede posameznih mehanizmov, ki sodelujejo v tem 'gradbenem' podjetju. Knjiga pa žal z igrivostjo obide to analizo in nam postreže s sklepom, da je realnost družbeno konstruirana. Na vprašanje 'kako' smo dobili odgovor 'kaj'.

Tam, kjer najdemo težave, lahko vidimo tudi prednosti. Če institucije gledamo kot zgodovinske tvorbe, ki so rezultat odlaganja vseh mogočih vzajemnih tipizacij naših prednikov, potem pred seboj na mestu veličastnih institucij zagledamo zmes raznovrstne ropotije, navlake in fosilnih ostankov iz najrazličnejših obdobj človeške zgodovine, naložene skupaj v bolj ali manj naključnem redu ter zavite v tanek ideološki celofan. Posledica mnogoplastnosti in kaotičnosti institucij je njihova relativna neučinkovitost in nekonsistentnost ideologije, ki skuša legitimirati vsak posamezni del kot potrebni del celote in pri tem zapade v protislovja. Berger in Luckmann zapišeta jasno sporočilo: kritika institucij, ki se naslanja na analizo njihove logike, je obsojena na uspeh, nima pa nobene posebne vrednosti. Kajti kaotičnost njihovih zasnov, večplastnost in heterogenost elementov, njihova nefunkcionalnost in disfunkcionalnost ter nekonsistentnost ideologije so notranja lastnost institucij. Kritike, ki jih pri nas pogosto najdemo v alternativnih medijih, izhajajo iz navivne percepcije institucij kot racionalnih, homogenih, učinkovitih aparatov, ki jih je mogoče potegniti iz njihove zgodovine in sproti prilagajati potrebam časa. Kritika institucij, če naj se ne vrtil v zaprtem krogu, mora zatorej izhajati iz redefinicije realnosti. V tem pa je lahko največ ideološka, ne pa znanstvena. Zato so na primer manj pomembne kritike, ki vojsko kritizirajo po njeni racionalni plati (visoki stroški, dvomljiva koristnost, neučinkovitost, neustreznost njenega sklicevanja na tradicije NOB), kot kritike, ki formulirajo ideologijo, na podlagi katere je vojsko mogoče zavrniti kot nepotrebni del družbene realnosti (mir in razorožitev, demilitarizirane cone).

Konstrukcija družbene realnosti je doživela nenavadno usodo. Na eni strani je dobro sprejeta, po drugi strani pa ni doživela odziva, ki bi ji ga lahko pripisali, če bi sodili samo na podlagi števila ponatisov in prevodov. Pred nami je začuda popularna, a nekontroverzna knjiga. To pa ne pomeni, da ji ni mogoče ničesar očitati. Njen problem je v njenem ideološkem poslanstvu in čudovitem osvobajajočem eklektizmu. Z institucionalizacijo fenomenologije in etnometodologije v sociološki teoriji, h kateri je ta knjiga pripomogla kot temeljni legitimacijski in integracijski podvig, se je njeno poslanstvo izčrpalo in izgubilo morebitno kontroverznost.

Razlog za njeno popularnost in hkrati neodzivnost v strokovnih krogih pa

predstavlja lahkotni eklekticizem in fenomenološka stilistična prebrisanost. Kot avtorja poudarjata v uvodu, jima ni do tega, da bi se spuščala v konceptualno rigoroznost in dolgovezno dokazovanje. Odločila sta se, da bosta prevzemala koncepte iz najrazličnejših teoretskih šol ter jih uporabila tako, kot jima bo najbolj ustrezalo. Pri tem sta se vnaprej odrekla vsakemu poskusu konceptualne analize in teoretske integracije. Ob tem sta v argumentaciji pogosto uporabljala duhovite primere, anekdote in prikrojeno antropološko gradivo, kar vse skupaj prispeva k lahkotnosti čtiva in njegovi popularnosti. Hkrati pa prav konceptualna nedoslednost onemogoča kritika, ki bi hotel knjigo vzeti za izhodišče novega raziskovanja. Poleg tega je za slab odziv odgovorno spoznanje, da knjiga ne odpira novih vprašanj ali zornih kotov, s katerimi bi se dalo stara vprašanja obravnavati na nov, plodnejši način. Kot rečeno, knjiga predstavlja uspošen in zanimiv preizkus fenomenološkega aparata na temeljnih dilemah sociološke teorije. Stil in še zlasti kvaliteten prevod sociološko in literarno podkovanega mag. Aleša Debeljaka dviguje privlačnost in berljivost knjige, ki bi morala najti pot iz ozkega strokovnega v najširši krog bralcev.

Andrej Rus

Max Weber

PROTESTANTSKA ETIKA IN DUH KAPITALIZMA

Studia Humanitatis, Ljubljana 1988

**(spremna beseda: Frane Adam, prevedla:
Pavel Gantar, Štefan Vevar)**

Veselje ob izidu slavne Webrove knjige spremlja tudi rahlo nelagoden občutek. Širša slovenska javnost bo namreč kar s triinosemdesetletno zamudo dobila vpogled v eno najbolj znanih socioloških del, ki že od svojega izida sproža mnoge, tudi kontraverzne reakcije. Vendar pa prav zaradi tega, ker je Webrov pogled na zvezo med protestantsko etiko in duhom kapitalizma še vedno intelektualno zanimiv, slovenski prevod ne pomeni zgolj nadomeščanje zamujenega oz. dopolnitev prevodov klasičnih družboslovnih del, temveč ima lahko tudi bolj »aktivistično« vlogo. V času, ko se zbirka SH otepa z eksistenčnimi problemi, bi lahko to knjigo marketinško promovirali kot obvezno gradivo za vse, ki danes poizkušajo ponovno uvajati poslovnost, tržnost, prizadevnost, iniciativnost, skratka t. i. menedžerski oz. kapitalistični duh v okoste-